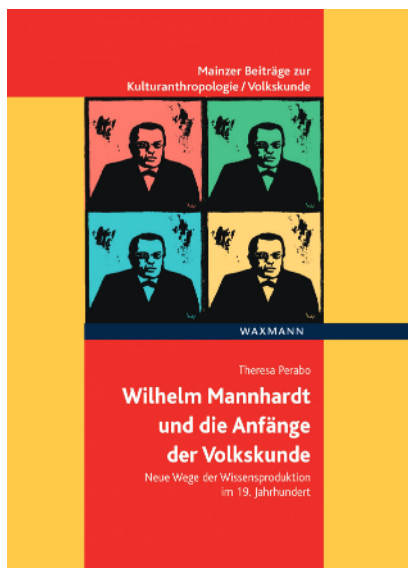


je dan? Hoe organiseer je welke opvoeding dan? Hoe zinvol is het om, in een dergelijk perspectief, scholing vooral op meer competitie te richten zoals OECD of menige minister van onderwijs decreeteert? Diepe vragen, die door dit boek onwillekeurig vanuit de soms zeer particuliere etnografische studies komen bovendrijven. Dit boek is, voor de onderzoeker maar ook voor de breed geïnteresseerde sociale en politieke burger van vandaag, een heel inspirerend werk.

Rik Pinxten



Theresa Perabo, *Wilhelm Mannhardt und die Anfänge der Volkskunde: neue Wege der Wissensproduktion im 19. Jahrhundert*. Münster, Waxmann, 2022 (Mainzer Beiträge zur Kulturanthropologie/Volkskunde; 23), 464 blz., ill.; I SBN 978-3-8309-4479-9, € 39,9; ook beschikbaar als pdf 9783830994794.

Dit kloeke boek is gebaseerd op een doctoraat dat in 2019 werd verdedigd aan de Johannes Gutenberg-Universität Mainz. Het is een bijdrage tot de geschiedenis van de negentiende-eeuwse volkskunde in Duitsland en van de antropologie, met name in de fase voor de publicatie van het magnum opus van James George Frazer, *The Golden Bough: A Study in Comparative Religion* (1890). Perabo presenteert het leven en vooral het werk van Wilhelm Mannhardt (1831-1880). In *Berose*, de online-encyclopedie van de geschiedenis(sen) van de antropologie, wordt het levenswerk van Mannhardt effectief opgevoerd als een voorloper van de Gouden Tak, de publicatie van Frazer (1854-1933).¹ Perabo focust echter sterker op de impact op de uitkristallisatie van het veld van *Volkskunde* in het Duitse taalgebied en op het aanleggen van grote bronnenreeksen over volksgebruiken, met name gerelateerd aan landbouw, in Duitsland en buurlanden. Ze gebruikt daarbij vooral de zeventien kasten vol archiefmateriaal in de *Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz*. Na zijn overlijden werden de handschriften, ingevulde vragenlijsten en andere werkinstrumenten aan de universiteitsbibliotheek in Berlijn geschonken. Een groot deel ervan kwam na de Tweede Wereldoorlog, via een ommetje als oorlogsbuit in de Lenin Bibliotheek in Moskou,

1 F. Rosa, 'Avant Le Rameau d'Or : biographie de Wilhelm Mannhardt, précurseur oublié de James Frazer', in : *Bérose, Encyclopédie en ligne sur l'histoire de l'anthropologie et des savoirs ethnographiques*, Paris, IAC-LAHIC/UMR 8177, 2018. (<https://www.berose.fr/>, bezocht op 14/8/2023).

grotendeels terug naar Berlijn (DDR). Het empirisch materiaal werd een eeuw later gevaloriseerd in het proefschriftonderzoek van de Duitse volkskundige Ingeborg Weber-Kellermann (1918-1993) in het boek *Erntebrauch in der ländlichen Arbeitswelt des 19. Jahrhunderts. Auf Grund der Mannhardtbefragung in Deutschland von 1865*.² Het had later ook impact op de *Atlas der deutschen Volkskunde* in en na het interbellum. Het bronnenmateriaal, onder meer uit de reeks *Bitte*, werd ook door Mannhardt zelf gebruikt in zijn omvangrijke oeuvre; bijvoorbeeld de twee delen van *Wald- und Feldkulte* in 1875 en 1877.³

Interessant is dat Theresa Perabo sociale studies van wetenschap en techniek (SSST) en actornetwerktheorie (ANT), met name dan enkele oudere werken van Bruno Latour (*Wetenschap in actie* uit 1985 en *Pandora's Hoop* uit 1999) als theoretisch leesraster gebruikt. Ze beoogt niet alleen een uitgebreide beschrijving van het leven en de nagelaten bronnen van Mannhardt te presenteren, maar ze probeert dit ook te duiden als wetenschap in actie, in casu *Volkskunde* in wording. Het openen en de studie van de archiefreeksen interpreteert en verrijkt ze als het openen van de “zwarte dozen” (“black boxes”: Bruno Latour). Dit is zeker

verdienstelijk, maar er werd slechts een klein deel van het oeuvre van Bruno Latour en bij uitbreiding uit de rijke gereedschapskist van actornetwerktheorie gebruikt.⁴ De lichte toepassing van attenderende begrippen en modellen van ANT verdient echter al lof, omdat precies met die gereedschapskist een volwaardige langtermijngeschiedenis van volkskunde op internationale schaal zou kunnen en moeten worden gemaakt. Interessant vond ik ook de persoonlijke reflecties over de eigen ontmoeting met het bronnenmateriaal en daarbij de referentie aan de bundel *Library Life*.⁵ Het is een aanzet voor alternatieve constructies voortbouwend op één van de eerste werken van Bruno Latour (samen met Steve Woolgar), *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*, Beverly Hills, SAGE, 1979. Boeiend, a fortiori in een recensie, is de paragraaf over het fenomeen recenseren, hoe je die kan indelen en gebruiken (p. 325-343).

Eén van de meest indrukwekkende elementen in het verhaal van Wilhelm Mannhardt is dat hij tussen pakweg 1864 en 1868 “150.000” vragenlijsten zou hebben verspreid. Dit wordt in publicaties, op websites en uitzettingen telkens opnieuw herhaald. Maar in een kritische

2 I. Weber-Kellermann, *Erntebrauch in der ländlichen Arbeitswelt des 19. Jahrhunderts. Auf Grund der Mannhardtbefragung in Deutschland von 1865*, Elwert, Marburg, 1965 (Habilitationsschrift, Universität Marburg).

3 W. Mannhardt, *Wald- und Feldkulte. Erster Teil: Der Baumkultus der Germanen und Ihrer Nachbarstämme*. Berlin, Gebrüder Borntraeger, 1875 en W. Mannhardt, *Wald- und Feldkulte. Zweiter Teil: Antike Wald- und Feldkulte aus Nordeuropäischer Überlieferung erläutert*. Berlin, Gebrüder Borntraeger, 1877.

4 Zie hiervoor A. Kleinherenbrink, *De constructie van de wereld. De filosofie van Bruno Latour*, Boom, 2022 of recente toepassingen zoals M. Jacobs, ‘Kritische nabijheid. De veldgids voor Controversy Mapping (2022) van Tommaso Venturini & Anders Kristian Munk en de erfenis van Bruno Latour’, *Volkskunde*, 122:3, 2022, p. 391-410.

5 Gratis als pdf beschikbaar <https://meson.press/wp-content/uploads/2015/06/9783957960269-Library-Life.pdf> (bezoekt op 14/8/2023).

recensie van het basisboek van ons vakgebied in de Nederlanden, *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* (SUN, 2000), pakte Hans Cox de auteurs als volgt doorbijtend aan: “Op p. 83 en 176 wordt de maar niet uit te roeien foutieve bewering, als zou Wilhelm Mannhardt meer dan 100.000 vragenlijsten verstuurd hebben, nog maar eens doorgegeven. Ook wanneer anderen zelfs van 150.000 exemplaren spreken, dan zou een terugloop van 2,5 of 1,6 procent onwaarschijnlijk zijn. Er moet veeleer daar van uitgegaan worden dat Mannhardt ongeveer 10.000 exemplaren verstuurd heeft. Wanneer we van de teruggestuurde 2500 exemplaren uitgaan, dan zou een terugloop van ongeveer 25% (zonder de veelvuldige schriftelijke aanmaningen) uit ervaring relatief normaal zijn.”⁶ 10.000? 15.000? Of toch “150.000”? Lost doctor Perabo dit op? Wat te denken van haar stellige bewering in de inleiding, over de ambitie om een *Monumenta mythica Germaniae* te maken: “*Um sich eine Quellenbasis zu erschließen, entwickelte Mannhardt einen Fragenbogen, den er in ungefähr 150.000 Exemplaren durch ganz Europa verschickte. Die “Bitte” (1865) gilt als Grundlegung der empirischen Arbeit innerhalb der Volkskunde und ihrer modernen Folgewissenschaften.*” (p. 11). Dit is een opmerkelijke stelling waardoor de *Bitte*, het verzoek om de bijgevoegde vragenlijst over volksgebruiken in de landbouw (met name rond de oogst) in te vullen, maar dan wel 150.000 keren een sleutelmoment in de geschiedenis van de empirische

cultuurwetenschappen, en met name de volkskunde was. Perabo wijdde er een groot stuk van hoofdstuk zeven over onderzoeksmethoden van Mannhardt aan (p. 215-281). De evolutie van 18 in 1864 en daarna 25 en uiteindelijk, vanaf 1865, 35 vragen wordt besproken (p. 240-246). In een paragraaf op p. 255-261 bespreekt ze de cijfers. Eerst geeft ze aan dat het onderzoek niet in één jaar gebeurde maar verspreid over 14 jaar (“1860”-1874). Ze wijst de eerste vermelding van “150.000 enquêteformulieren”, die grotendeels op eigen kosten zouden zijn verstuurd, toe aan een bewering van Richard Beitzl (1900-1982) in 1933 in een artikel *Wilhelm Mannhardt und der Atlas der deutschen Volkskunde*, in: *Zeitschrift für Volkskunde*, 42, 1933, p. 70-84. Bij controle merk je dat op p. 78-79 het cijfer wordt geponeerd, maar niet met een bron wordt geadstrueerd, maar zelfs kritisch werd besproken. Wat daar wel staat is hoe hij tussen 1864 en 1870 in de met cholera geteisterde kampen van krijgsgevangenen uit Oostenrijk, Duitsland en Frankrijk aan interessante internationale informatie kon komen voor het volkskundige project (p. 79). Perabo citeert brieven van Mannhardt zelf waarin hij het in mei 1865 had over 40.000 vragenlijsten die in scholen in Duitsland zouden circuleren en in september 1865 over 70.000 verstuurd exemplaren. Of bedoelde hij eigenlijk dat hij zoveel mensen kon bereiken, via leerkrachten. In een brief uit 1877 had Mannhardt het over honderdduizenden exemplaren (p. 257). Met andere woorden, “veel”. Weber-Kellermann telde in haar onderzoek 2128 antwoorddossiers; het resultaat dat ook door een publicatie- en gerichte correspondentiecampagne

6 H. Cox, ‘Duitse reflecties bij ‘een inleiding in de Nederlandse etnologie’, in: *Oost-Vlaamse Zanten*, 76:2, 2001, p. 135-140, p. 138.

werd bereikt. In de fragmenten in het archief waarbij getallen worden gegeven, gaat het eerder om enkele tientallen per specifieke doelgroep, vereniging of land (zoals veertig voor Griekenland). Bij het lezen van al die fragmenten komt men tot de conclusie dat 150.000 exemplaren héél zwaar overschat is. Maar waarom dan nog steeds op pagina 11 dat getal weergeven of suggereren, zelfs in een dergelijke studie? Decimeren lijkt nodig.

Dit betekent niet dat vele duizenden mensen (lezers van kranten en tijdschriften) niet de lijst met vragen potentieel konden hebben gelezen. Perabo bespreekt het sneeuwbalstelsel, waarmee verenigingen, leerkrachten, geestelijken, wetenschappelijke netwerken en tussenpersonen, worden gemobiliseerd (p. 246-255). De auteur streefde naar volledigheid bij de identificatie van die zegspersonen in de jaren 1860 en 1870 in Europese kranten en periodieken gepubliceerde varianten van de *Bitte* die ze codeert van a tot t op p. 383-384. Een uitzondering die bewijst dat exhaustiviteit bijna is gelukt, is als (voortaan) variant u te vinden in *De Taalgids, Tijdschrift tot uitbreiding van de kennis der Nederlandsche taal*, 9, 1867, p. 310-320. Of in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1868, p. 55-66, variant v.⁷ Perabo heeft de link met de *Maatschappij* niet gemist, zo blijkt uit p. 250 van haar boek,

maar niet ten volle geëxploiteerd of accuraat geciteerd.⁸

Dit soort van *quick win* mierenneukerij in een recensie is niet kwaadaardig bedoeld: Perabo heeft echt een enorm werk verricht, dat jaren onderzoekstijd kostte en alle lof verdient. Maar nu kunnen lezers via de publicaties op dbnl.nl niet alleen snel de set van in het Nederlands geformuleerde 35 vragen bekijken. Zo komen ook de interessant geneste begeleidende teksten in *De Taalgids* in beeld, waarbij de redactie onder leiding van Lammerd Allard te Winkel (1809-1868) eerst aanstipt:

“Uitnoodiging aan allen, die in landbouw en volksgebruiken belangstellen. Gaarne voldoen wij aan het verzoek der hieronder vermelde commissie uit de Maatschappij der Nederl. Letterkunde om door het overnemen harer circulaire in ons tijdschrift het doel, waartoe zij samengesteld is, te helpen bevorderen. De taal is de afspiegeling van den volksgeest; om haar geheel te kennen moet men ook bekend zijn met de volksbegrippen en -gebruiken, met de valsche en dwaze evenzeer als met de ware en verstandige. Het doel der Commissie is dus met dat van den Taalgids nauw verwant. Daarom aarzelen wij niet de behartiging der onderstaande circulaire aan onze Lezers aan te bevelen, inzonderheid aan de Heeren Onderwijzers ten platten lande, als zijnde zij in dezen het best in de gelegenheid om waarnemingen en onderzoekingen in het werk te stellen. Tevens verklaren wij ons bereid om de antwoorden op de voorgestelde vragen, die ons langs

7 Zie ook variant w: ‘Uitnoodiging aan allen die in landbouw en volksgebruiken belangstellen’, *Landbouw-courant*. Arnhem, 23-04-1868. Bezocht op Delfher op 14/8/2023, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMUBWA01:000492017:mpeg21:p00002>.

8 Vergelijk noot 1032 op p. 250 met Rotterdam: “Nieuwe Rotterdamsche courant: staats-, handels-, nieuws- en advertentieblad”. Rotterdam, 10-04-1868, p. 4. Bezocht op Delfher op 14/8/2023, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010116400:mpeg21:p004>.

denzelfden weg als de bijdragen voor den *Taalgids* mochten toegezonden worden, aan de Commissie te doen geworden.” Dan volgt, op p. 310-311, een tweede tekst die we hier overnemen, wat bewijst dat de *Maatschappij der Nederlandsche letterkunde* uit Leiden het project van Mannhardt niet alleen ernstig nam, maar zelfs een structuur opzette om het in Nederland te begeleiden:

“De *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* te Leiden heeft van Dr. W. Mannhardt te Danzig, door belangrijke werken over Germaansche mythologie en oude volksgebruiken ook hier te lande gunstig bekend, het verzoek ontvangen om hem behulpzaam te willen zijn in eene wetenschappelijke onderneming, waaraan hij zich sedert vele jaren met onvermoeiden ijver heeft toegewijd: het opzamelen, vergelijken en verklaren der sporen van het oude bijgeloof, die nog bij de volken van Germaansche afkomst, en wel bepaaldelijk op het platteland, bij het boerenbedrijf, zijn overgebleven. Uit geheel Duitschland, Denemarken, Zweden en Noorwegen, en uit Frankrijk, voor zooverre dit nog van Germaanschen invloed getuigt, heeft hij de bouwstoffen reeds zoo volledig als mogelijk was verzameld. Nu wenschte hij die ook uit Nederland bijeen te brengen. Overtuigd van het hooge belang zijner onderneming, ter opheldering van het aloude volksgeloof onzer voorouders uit den heidenschen tijd, hebben de ondergeteekenden, op verlangen der *Maatschappij*, zich in Commissie vereenigd, om de pogingen van Dr. Mannhardt aan de belangstelling hunner landgenooten aan te bevelen, en eene geregelde leiding te geven aan de medewerking, die men hem zal willen verleen. Zij laten hier eene vertaling volgen van de uitnoodiging, waarin Dr. Mannhardt van zijn plan rekenschap geeft en de vragen opsomt, die hij beantwoord wenscht te zien. Tot allen die in staat zijn het antwoord op die vragen, geheel

of gedeeltelijk, te geven, zij het beleefde verzoek gericht, hunne inlichtingen bij een der ondergeteekenden te willen inzenden. *Maatschappijen en vereenigen, aan landbouw of oudheidkunde gewijd, gelieven deze uitnoodiging onder hare leden te verspreiden en ons haren gewenschten bijstand te schenken. In Duitschland en het Noorden heeft men Dr. Mannhardt overal met de meeste bereidvaardigheid de behulpzame hand geboden. In het belang der wetenschap durven wij vertrouwen, dat hij die hulp ook in Nederland zal mogen ondervinden.*

Leiden, Februari 1868.

M. de Vries, Voorz. d. *Maatsch.*, L.A.J.W. Sloet, J. de Wal., B.W. Wittewaall, C.A.X.G.F. Sicherer

In de hoger vermelde publicatie in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1868, p. 56 bieden de ondertekenaars zich aan als bemiddelaars: “Tot allen die in staat zijn het antwoord op die vragen, geheel of gedeeltelijk, te geven, zij het beleefde verzoek gericht, hunne inlichtingen bij een der ondergeteekenden te willen inzenden. *Maatschappijen en vereenigen, aan landbouw of oudheidkunde gewijd, gelieven deze uitnoodiging onder hare leden te verspreiden en ons haren gewenschten bijstand te schenken.*” Met andere woorden, Matthias De Vries (1820-1892), grondlegger van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* en vele andere trajecten, richtte dus een speciale begeleidingscommissie op, die als hub zou ageren na het sensibiliseren van diverse organisaties, en waarbij het onder meer voor de groep rond *De Taalgids* was gelukt. Was het, zoals J.J. Voskuil suggereerde, de geringe, hooguit “platonische belangstelling” bij Nederlanders die tot gevolg had dat “pogingen van Grimm en van Mannhardt om ook in Nederland correspondenten te vinden die hen

van gegevens konden voorzien, mislukten”.⁹ Of lag de opvolging door Mannhardt van het translatieproces aan de basis van het falen”. Men kan het traject volgen in de jaarverslagen gepubliceerd in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*. In *Jaarboek 1868* werd op p. 36 en 37 in het jaarverslag over 1867 het volgende opgenomen: [1867] “De Novemberversameling werd geheel ingenomen door de beraadslaging over het verzoek van Dr. W. Mannhardt, privaatichter te Berlijn, thans te Dan[t]zig. Deze geleerde beoefenaar der Germaansche mythologie houdt zich sedert geruimen tijd bezig met het verzamelen der volksgebruiken der verschillende volken op Germaanschen bodem, en meer bepaald met de gewoonten van het landvolk bij den akkerbouw. Reeds heeft hij stelselmatig de Duitsche staten en de Scandinavische naburen bestudeerd; en wendde zich nu tot onze Maatschappij met het verzoek hem hare ondersteuning te verleen in zijne poging om de zeden der verwante stammen en dus ook van ons landvolk te leeren kennen. De Voorzitter heeft toen dit plan van Dr. Mannhardt medegedeeld en het toegelicht uit diens prospectus, dat alle vragen bevat, waarop de te geven antwoorden hem het noodige licht zullen verschaffen. Daar genoemd onderzoek niet buiten den werkkring der Maatschappij valt, riep de Voorzitter de medewerking der Leden in; de aanwezigen hebben daarop alle in het belang dier nasporingen ingestemd en hunne beschouwingen medegedeeld over de verschillende wijze, waarop deze onderzoekingen naar de bijgeloovige gewoonten het best zouden worden ingericht. Dientengevolge is er besloten deze onderneming niet aan de Geschiedkundige

Commissie op te dragen, maar liever aan een vijftal leden, die men meer bepaald voor die taak berekend en als ‘t ware daartoe aangewezen vond, te weten de heeren Mr. L.A.J.W. Baron Sloet van de Beele, B.W. Wttewaall, Prof. J. de Wal en Dr. Sicherer. Toen deze Heeren zich daarna met Prof. de Vries als Voorzitter tot eene commissie vereenigd hadden, is het voornaamste deel van Mannhardt’s prospectus vertaald en in eenige honderde exemplaren verzonden aan die maatschappijen en personen, hier te lande, die voorondersteld konden worden die vragen geheel of gedeeltelijk te willen beantwoorden. Gij vindt dit stuk onder de Mededeelingen opgenomen”.

Een jaar later verscheen in het *Jaarboek 1869* op p. 21 de volgende passage in het jaarverslag, gedateerd te Leiden, 17 juni 1869 en opgesteld door secretaris W.N. du Rieus. “De werkkring der Leden van de Maatschappij als zoodanig is meer tot die soort van ondernemingen bepaald, welke door gemeenschappelijk samenwerken kunnen tot stand komen. Daartoe behoort de in het vorige jaar opgestane Commissie voor de Volksgebruiken bij den landbouw; deze heeft evenwel vruchteloos gewacht op de overkomst van den heer Dr. W. Mannhardt te Danzig, op wiens verzoek zij zich had gevormd, en die tot buitenlandsch lid benoemd ons schreef, dat hij in persoon de opgevatte taak zou helpen volbrengen; moge een volgend verslag gunstiger berichten hieromtrent bevatten”.

In het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1871*, is op p. 20 het vervolg te vinden: “Het is wellicht hier de plaats om te vermelden, dat ons medelid Dr. W. Mannhardt te Dantzig, in den vorigen zomer onverwacht herwaarts is gekomen om in persoon de door eene afzonderlijke commissie aangeprezen onderzoekingen naar de overblijfselen van heidensch bijgeloof bij den landbouwer te besturen en tot een geheel te vereenigen.

9 J.J. Voskuil, ‘Geschiedenis van de volkskunde in Nederland. Portret van een discipline’, *Volkkundig Bulletin*, 10:1, 1984, p. 50-63, p. 55.

Ongelukkigerwijs viel zijne komst samen met het bericht van de noodlottige oorlogsverklaring van 1870, zoodat de heer Mannhardt plotseling huiswaarts moest keeren. Hetgeen bij onze commissie voor dat bijgeloof was verzameld, is door hem naar Dantzig medegenomen; hoogstwaarschijnlijk zal de slotsom van die nasporingen later in druk verschijnen.”

Het is jammer dat dit verhaal niet in het werk van Perabo is opgenomen (maar zie wel een hint op p. 47, beperkt tot “*Im Jahr 1870 war er in den Niederlanden zu Gast*”). Wat ze blijkbaar ook heeft gemist, is dat lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde tussen 1866 en 1880: het ontbreekt op p. 441-443. Ze heeft ook een mogelijk interessant dossier in het archief van het Meertens Instituut gemist, namelijk Archiefdossier: “239 Dossier ter voorbereiding van de uitgave van het handschrift Wilhelm Mannhardt, Volksgebruiken in de landbouw, 1867-1868 (1957)”, al is het mogelijk dat ze de originelen in Berlijn heeft doorgenomen.¹⁰

Wat onduidelijk blijft – en dus stof voor verder onderzoek – is de mogelijke link met of de episode in België en/of Vlaanderen. Nader onderzoek vereist, naast een dossier vermeld op p. 65, ook variant s van de Bitte met vermelding van “Belgien und

Niederlande” op p. 384 en “Belgien” in archiefkast 6, aldus p. 72. Maar op p. 255 wordt in de opsomming van Perabo wel Nederland maar niet België vermeld. Vlaanderen wordt ook vermeld op p. 65, met ook een link naar Wolf.

Marc Jacobs

10 https://www.meertens.knaw.nl/archieven/index.php?action=expand&querystring_b64=aW50b3VkPWtvcGlJUVVCbiZhbXA7c2VhcmNoX3N1Ym1pdHRlZD1ab2Vr&id=217 (bezocht op 14/8/2023): “Door de Nederlandsche Maatschappij voor Letterkunde te Leiden werd op initiatief van W. Mannhardt een vragenlijst met 35 vragen over landbouw en volksgebruiken verstuurd naar een zestigtal personen en instellingen in Nederland in 1867 en 1868. Deze vragen en de reacties daarop vormen het handschrift Wilhelm Mannhardt. Het origineel berust in de Deutsche

Staatsbibliotheek te Berlijn. Naast kopieën van de brieven bevat het correspondentie omtrent de verwerving, een index op het handschrift en de kopij voor de uitgave van het handschrift: 239:1 Brieven omtrent de landbouw-enquête, een opzet voor de uitgave van het handschrift, de inhoudsopgave, aanwijzingen voor de typist en de mapjes I tot VII. 1868 - 1957. 1 omslag; 239:2 Mapjes VIII tot XVII. 1868 - 1957. 1 omslag.” Zie ook <https://www.meertens.knaw.nl/meertenspublicaties/pdf/jaarverslagen/volks/1959.pdf> (bezocht op 14/8/2023).

Wetenschappelijke artikels

- Ahmet Erman Aral**, Omtrent “vakmanschap”. Een alternatief voor de formule van Levende Menselijke Schatten in Vlaanderen 137
- Maïte Debeukeleer & Maarten H.D. Larmuseau**, Een viraal volksverhaal. De plakfactor van een negentiende-eeuwse heksenmoord in Oost-Vlaanderen 159
- Josephine Koopman**, Postkoloniale geurlandschappen: onderzoek naar het geurerfgoed van een toko 173

Essays

- Peter Debaere**, De ‘Europese migratie’ en het (vertrouwde) alledaagse leven 189
- Brecht Deseure**, Antwerpse reuzen en ommegangen onder Frans bewind 199
- Luc Devoldere**, Bien étonnés de se trouver ensemble: de canons van Vlaanderen en Nederland 219
- Lisanne Renes**, ‘Levend erfgoed’ over de dood: Waarom staan er weinig doods- en rouwpraktijken op de inventaris(sen) van immaterieel erfgoed? 227
- Boudewijn van Oort**, De traumatische erfenis van de oorlog in de Stille Oceaan. Een ongedocumenteerd voorbeeld van een trauma op latere leeftijd 243

In memoriam

- Marc Jacobs**, Volkscultuur, immaterieel erfgoed, het ministerie en de buurt. Erfenissen van Arlette Thys (1950-2023) 263

Sporen

- Sophie Elpers, Jorijn Neyrinck & Mark Schep**, Uitgelicht in Volkskunde: dr. Albert van der Zeijdenscriptieprijs 269

Onderzoek

- Chantal Bisschop & Laura Danckaert**, Water & Land. Immaterieel erfgoed en duurzame ontwikkeling 275

Recensies

- * Pierre Bolle, *Saint Roch. L'évêque, le chevalier, le pèlerin (VIIe-XVe siècle)* (Hans Geybels) 287
- * Herwig De Lannoy, *Broederschap. Vrijmetselaars en hun loges* (Alex Vanneste) 288
- * Pierre Delsaerd & Esther Van Thielen (red.), *Barokke Influencers. Jezùieten, Rubens en de kunst van het overtuigen* (Alex Vanneste) 291
- * Henk Driessen, *Humor. Een antropologische blik* (Johan Verberckmoes) 294
- * Paul Huvenne (red.), *COBRA. Een picturale en poëtische revolutie* (Alex Vanneste) 297
- * Koenraad Jonckheere, Micha Leeflang, Sven Van Dorst e.a., *Van Antwerpen naar Amsterdam - Schilderkunst uit de zestiende en zeventiende eeuw* (Alex Vanneste) 300
- * A. Masquelier & D. Durham (eds.), *In the Meantime. Toward an Anthropology of the Possible* (Rik Pinxten) 302
- * Theresa Perabo, *Wilhelm Mannhardt und die Anfänge der Volkskunde: neue Wege der Wissensproduktion im 19. Jahrhundert* (Marc Jacobs) 305
- * Pieter Roelofs & Gregor J.M. Weber (red), *Vermeer* (Maarten Larmuseau) 312
- * Henk Slechte, *Laat me niet lachen! Spotbeeld van de Nederlandse geschiedenis, van 1570 tot nu* (Johan Verberckmoes) 316
- * Jack Zipes, *Buried Treasures. The Power of Political Fairy Tales* (Theo Meder) 319

Abstracts

323

Personalia

329